

*Justyna Kusztal**

Nieletni – nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji

Lesław Pytka w *Refleksjach krytycznych nad stanem polskiej pedagogiki resocjalizacyjnej* stawia tezę, że (...) rozziw między naukami (pedagogicznymi i penitencjarnymi) zajmującymi się resocjalizacją i readaptacją społeczną nieletnich i dorosłych przestępców – a praktyką, powiększa się¹. Powstaje wówczas (...) polityka i metodyka penitencjarna tworzona na zasadzie prób i błędów, czyli ślepa w sensie aksjologicznym i teoretycznym. Teoretycy i praktycy od dawna nie mają wspólnego języka i chyba mieć nie mogą². Trudności w komunikacji dotyczą też samych środowisk naukowych, jako że (...) ostatnio gubią nic porozumienia badacze i teoretycy z kręgu kryminologii, penologii, pedagogiki i psychologii resocjalizacyjnej czy socjologii dewiacji, którym nie udało się wypracować jakiegoś języka przekładalnego na system operacji praktycznych: penitencjarnych i pedagogicznych zmieniających realną rzeczywistość³.

Ocena ta wydaje się być bardzo trafna w odniesieniu do prób reformy systemu resocjalizacji nieletnich w naszym kraju. Kolejny już zespół ekspertów, składający się z przedstawicieli pedagogicznych środowisk naukowych i praktyków wymiaru sprawiedliwości (sędziów rodzinnych) powołany przy Ministrze Sprawiedliwości w roku 2003, wciąż nie wypracował jednolitego, spójnego stanowiska. Zmiany w składzie zespołu, zmiany w osobie jego przewodniczącego, a najbardziej brak jednolitej koncepcji teoretycznej i aksjologicznej, która miałaby leżeć u podstaw nowego podejścia do nieletnich, są najbardziej prawdopodobnymi przyczynami obecnego stanu rzeczy. Ten stan rzeczy to sytuacja, kiedy kolejna próba nowelizacji ustawy czy nawet próba stworzenia nowego prawa karnego nieletnich pozostaje w sferze projektu, nie przechodząc nawet do fazy konsultacji społecznych.

* Dr Justyna Kusztal, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

¹ L. Pytka. *Mała refleksja krytyczna nad stanem pedagogiki resocjalizacyjnej*. „Pedagogika Społeczna”, nr 2, 2009, s. 25.

² Tamże.

³ Tamże.

Od połowy lat 90. XX wieku toczy się w naszym kraju dyskusja nad kształtem polskiego systemu resocjalizacji nieletnich. Obowiązująca Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku (Dz. U. 1982 Nr 35 poz. 228 z późn. zm.) konstytuuje opiekuńczy model sądowego postępowania z nieletnimi⁴. Andrzej Gaberle w licznych publikacjach, których przedmiotem jest polski proces reformowania prawa nieletnich, dokonuje analizy możliwości ewentualnej zmiany obowiązującego modelu w kierunku modelu jurydycznego i stwierdza: „System opiekuńczy oferuje podejście do czynów zabronionych nieletnich mające mocniejsze oparcie w dorobku nauk o człowieku niż system jurydyczny, na co ostatnio przestano zwracać uwagę. Nadto tradycja polskiego prawa nieletnich opiera się na systemie opiekuńczym i na jego realizację nastawione są instytucje zajmujące się reakcją na czyny zabronione nieletnich i zapobieganie temu zjawisku. Zmiana tego kierunku wprowadziłaby zaburzenia w ich działalności, które musiałyby się odbić negatywnie na ich poczynaniach”⁵.

Przyjęcie określonego modelu postępowania sądowego z nieletnimi czy określonego „podejścia” do spraw nieletnich przez system pomocy społecznej czy wymiar sprawiedliwości znajduje bezpośrednie przełożenie w kształcie systemu resocjalizacji nieletnich. System resocjalizacji nieletnich należy rozumieć jako ogół instytucji, których celem działania jest zapobieganie czy zmniejszanie przejawów ich społecznego niedostosowania⁶. Na system resocjalizacji składają się instytucje pomocowe, opiekuńcze, wychowawcze i terapeutyczne, jako że wszystkie one realizować mogą funkcje resocjalizacyjne⁷. System resocjalizacji nieletnich konstituuje więc jego podstawy prawne i funkcjonujące na ich podstawie instytucje publiczne czy społeczne. Jest więc taki, jak obowiązujące prawo nieletnich.

Prawo karne nieletnich pełni funkcje pionierskie, „zwiadowcze”, polegające na testowaniu praktycznych skutków nowych koncepcji kryminalno-politycznych. Barbara Stańdo-Kawecka przypisuje prawu karnemu nieletnich rolę „prototypu”

⁴ A. Marek A. *Uwagi o reformie prawa dotyczącego nieletnich*. W: „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 386; V. Konarska-Wrzošek. *Problem potrzeby i celowości zmiany zasad odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi*. W: „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 351. Modele postępowania z nieletnimi opisane w polskiej czy niemieckiej literaturze z obszaru prawa karnego nieletnich (Duenkel F., 1998) należy traktować jako dymensje: od modelu sądowego-jurydycznego, poprzez modele opiekuńcze z elementami odpowiedzialności karnej czy tzw. kryminologiczne ku modelowi opiekuńczemu. W realiach systemowych nie występują modele „czyste”, jedynie mieszane, określane adekwatnie do ilości elementów-cech, decydujących o tym, czy dany model jest bardziej opiekuńczy, czy bardziej sądowy. Wśród wielu określeń, klasyfikacji, modeli postępowania z nieletnimi w polskiej literaturze przedmiotu, pojawiają się na określenie polskiego rozwiązania, przyjętego w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku: „model opiekuńczy”, „model opiekuńczo-wychowawczy”, „model opiekuńczo-wychowawczo-ochronny”, „model resocjalizacyjny”. A. Marek podkreśla ponadto, że sam polski model opiekuńczy nie jest do końca konsekwentny.

⁵ A. Gaberle. *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe)*. W: „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 307; A. Gaberle. *Kontynuacja i zmiana. O projekcie kodeksu nieletnich*. W: „Państwo i Prawo” 2004, nr 4, s. 5–18.

⁶ J. Kusztal. *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*. Kraków, Wyd. WAM i Wyd. Ignatianum 2008.

⁷ L. Pytko. *Mała refleksja krytyczna...*, op.cit., s. 20–38.

prawa karnego dorosłych. Cytowana autorka podkreśla, że (...) w 2. połowie XX w. na obszarze postępowania z nieletnimi niejednokrotnie eksperymentowano z sankcjami alternatywnymi do tradycyjnych kar, zanim wprowadzono je do prawa karnego dorosłych⁸. Równocześnie prawo karne nieletnich jest odzwierciedleniem ogólnych tendencji w polityce kryminalnej danego państwa czy danego kręgu kultury prawnej. (...) Do prowadzenia racjonalnej polityki prawa w zakresie tworzenia i stosowania prawa niezbędna jest wiedza o faktycznych skutkach stosowania określonych kar, środków lub programów. Przy braku takiej wiedzy dla każdej niemal propozycji zmiany prawa można znaleźć jakieś uzasadnienie. Stańdo-Kawecka zwraca uwagę, że rzetelna wiedza o skuteczności określonych interwencji nie pozostaje bez wpływu na kierunek publicznych dyskusji, czyni je bardziej odpornymi na emocje wywołane nielicznymi, choć szczególnie drastycznymi i odrażającymi przestępstwami, i stanowi przeciwwagę dla irracjonalnych, populistycznych haseł⁹.

Zdania tego nie podziela Janina Czapska. Sceptycyzm Czapskiej wynika z dwóch perspektyw, które przyjmuje. Wnioskuje ona bowiem na podstawie obserwacji działania mechanizmów penalnego populizmu, „gdzie rzetelna wiedza ekspertów nie jest uznawana za istotny czynnik podejmowania decyzji kryminalnopolitycznych, a czasem wręcz deprecjonowana”¹⁰.

Podstawą dla reformowania polskiego systemu resocjalizacji nieletnich powinny być badania naukowe. Generalnie widoczny jest deficyt badań naukowych w obszarze resocjalizacji. Rzadko prowadzi się zakrojone na szeroką skalę badania niedostosowania społecznego czy przestępczości nieletnich. Porównywanie sądowych i policyjnych statystyk dotyczących czynów karalnych czy przejawów demoralizacji nieletnich nie odzwierciedlają rzeczywistego obrazu tych zjawisk.

Faktem jest, że (...) dewiacyjne zachowania młodzieży są zarówno bardziej widoczne, jak i dokładniej kontrolowane niż analogiczne zachowania osób dorosłych. Oznacza to, że obecnie, w sytuacji, gdy we wszystkich krajach wzrasta poziom lęku przed przestępczością, gdy wyraźniej niż dawniej widoczna jest tendencja do przestrzegania w młodzieży grupy zagrażającej spokojowi społecznemu, posłuch znajdują

⁸ B. Stańdo-Kawecka B. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach nieletnich. W: Krajewski K. (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle. Warszawa, Wyd. Wolters Kluwer 2007, s. 15. Można wiązać tę tendencję, choćby z faktem, że status prawny nieletniego (na przykład w zakresie gwarancji procesowych) był w niektórych krajach inny niż dorosłego stojącego przed wymiarem sprawiedliwości. Przestrzeganie gwarancji procesowych nieletniego w opiekuńczym modelu postępowania z nieletnimi (konceptcja sądownictwa paternalistycznego) uważano za niepotrzebne.

⁹ J. Czapska. *Zapobieganie przemocy w szkole – uwagi polityczno-prawne*. W: V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.). *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2010, s. 976–977; B. Stańdo-Kawecka. *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based Policy*. W: P. Hofmański, S. Waltoś (red.). *W kręgu prawa nieletnich*. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Mariany Korcyl-Wolskiej. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2009, s.163; Czapska J. *Zapobieganie przemocy...*, op.cit.

¹⁰ J. Czapska. *Zapobieganie przemocy w szkole...*, op.cit., s. 977.

*doniesienia (medialne, ale także i wyniki badań) o drastycznym wzroście nasilenia przestępczości*¹¹. Anna Kossowska opisuje ogólnopolskie badania typu self-report, przeprowadzone na reprezentatywnej próbie młodzieży „zwykłej” (niemarginalizowanej społecznie, uczęszczającej do normalnych szkół – przyp. J. K.) w latach 2002–2003, których wyniki pokazują, że *nasilenie zachowań dewiacyjnych wśród młodzieży polskiej było jednak zdecydowanie niższe niż społeczne wyobrażenie o nim (choć oczywiście wyższe, niż na to wskazują dane oficjalne*¹². Reakcją na zachowania dewiacyjne młodzieży są przeważnie głosy i postulaty zmian, reform w kierunku zaostrzenia norm prawa karnego odnoszącego się do nieletnich.

Rzetelnych, uporządkowanych informacji na temat stanu badań w obszarze polskiej pedagogiki resocjalizacyjnej dostarcza pierwszy numer czasopisma „Resocjalizacja Polska”¹³.

Ważny jest również poziom dotychczasowych badań nad skutecznością podejmowanych działań prewencyjnych, co powinno być, według cytowanej wyżej Autorki, wyzwaniem dla środowisk naukowych. Wśród niewielkiej liczby projektów profilaktycznych, które są tworzone, realizowane czy ewaluowane przy udziale środowisk naukowych, wymienić można projekty realizowane przy udziale Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie¹⁴. Warto podkreślić, że badania naukowe prowadzone są na podstawie różnych perspektyw teoretycznych i metodologicznych. Obecnie dominuje pogląd o wielodyscyplinowości w obszarze teorii pedagogiki i w pedagogice resocjalizacyjnej, co można potraktować jako „znak czasów”, ale należy zauważyć, że (...) *koncepty te, mające w znacznej części charakter interdyscyplinarny, próbują wieloaspektowo i wielowymiarowo wyjaśniać przyczyny, mechanizmy i skutki ludzkich reakcji i zachowań patologicznych. Posiadają one jednak wspólny mankament, a mianowicie w znikomym stopniu odnoszą się do metodycznej problematyki samego procesu resocjalizacji oraz uwarunkowań jego efektywności, skupiając się przede wszystkim na wyjaśnianiu etiologii i fenomenologii zjawiska*¹⁵. Pedagogika resocjalizacyjna jest nauką stosowaną, trudności aplikacyjne do praktyki mogą powodować w konsekwencji jeszcze większy rozdział między praktyką a teorią uprawianą w uniwersytetach, a co za tym idzie generować sytuację, że wyniki tych badań są ignorowane w decyzjach politycznych. Pedagogika resocjalizacyjna ma status (od Czapowa) stosowanej nauki społecznej.

¹¹ A. Kossowska. *Obraz przestępczości współczesnej młodzieży*. W: K. Krajewski (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle. Warszawa, Wyd. Wolters Kluwer Polska 2007, s. 449.

¹² A. Kossowska. *Obraz przestępczości współczesnej młodzieży...*, op.cit., s. 454; Habzda-Siwek. *Aktualne trendy przestępczości nieletnich w Polsce w świetle danych ze statystyk policyjnych*. W: P. Hofmański, S. Waltoś (red.). *W kręgu prawa nieletnich...*, op.cit, s. 43–64.

¹³ „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1.

¹⁴ J. Czapska. *Zapobieganie przemocy w szkole...*, op.cit., s. 977.

¹⁵ M. Konopczyński. *Kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. W: M. Konopczyński. *Oblicza resocjalizacji*. „Pedagogika społeczna” 2009, s. 17.

(...) *To, co różni pedagogikę od innych spokrewnionych z nią dyscyplin opisowo-wyjaśniających to jej aspekt praktyczny, czyli użytkowy, technologiczny, związany z zastosowaniem wyników badań do działalności praktycznej w opiece, wychowaniu, terapii, bez względu na to, czy do tych dziedzin dodaje się przymiotnik „pedagogiczny” czy nie*¹⁶.

Przykładem takiego właśnie ignorowania dorobku naukowego pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarystyki może być niejako „przepchnięte kuchennymi drzwiami” Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 2009 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz. U. z 2009 r. Nr 119 poz. 996), które wprowadza do systemu resocjalizacji nieletnich zakłady poprawcze readaptacyjne. Obarczone wieloma błędami merytorycznymi cytowane rozporządzenie jest równocześnie przykładem katastrofalnej techniki legislacyjnej, język rozporządzenia jest nieostry, opiera się na wzajemnie wykluczających się pojęciach z obszaru nauk pedagogicznych, szczególnie z pedagogiki resocjalizacyjnej. Po lekturze cytowanego rozporządzenia można wysunąć wniosek, że ustawodawca nie zna znaczenia poszczególnych pojęć pedagogicznych i prawnych, którymi posługuje się w rozporządzeniu¹⁷.

Obecnie obowiązująca Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku (Dz. U. 1982 Nr 35 poz. 228 z późn. zm.) opiera się na modelu opiekuńczym, który przyjmuje koncepcję „dziecka w zagrożeniu”. Sens tej koncepcji polega na tym, że podejmuje się na rzecz nieletniego działania, które mogą przerwać lub osłabić proces demoralizacji, torując w ten sposób drogę do zmian osobowości nieletniego. Koncepcja ta opisuje sytuację (...) *w której znajduje się nieletni dzięki własnym skłonnościom i często okolicznościom środowiskowym, sytuację, która stanowi zagrożenie dla jego przyszłości. Ma ona związek z trybem życia (...). Jest to więc sytuacja wymagająca reagowania na zachowania małoletniego po to, aby przyjąć mu z pomocą w sposób przewidziany w ustawie*¹⁸.

Model opiekuńczy, na jakim opiera się polskie postępowanie w sprawach nieletnich, jak wskazują wnioski z międzynarodowych badań prawnoporównawczych, nie koresponduje ze współczesnymi tendencjami w polityce kryminalnej; wskazaniem nauki i współczesnych teorii pedagogicznych, jakie są rozwijane na zachodzie Europy, w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy na Antypodach¹⁹. Nowoczesne podejście do nieletnich prezentowane w systemach pomocy społecznej

¹⁶ L. Pytka. *Mała refleksja krytyczna...*, op.cit., s. 23.

¹⁷ M. Muskała. *Zakłady poprawcze readaptacyjne – nowa szansa readaptacji?* (kilka uwag na temat Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 2009 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich – Dz. U. z 2009 r. Nr 119 poz. 996), artykuł niepublikowany (2011), materiały do dyspozycji autora; D. Cieślík. *Nowe regulacje poświęcone zakładom poprawczym i schroniskom dla nieletnich*. W: „Probacja” 2010, nr 1, s. 125 i in.

¹⁸ T. Bojarski. *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*. W: *Archiwum Kryminologii* 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 269–285.

¹⁹ B. Stańdo-Kawecka. *Zapobieganie przestępczości nieletnich...*, op.cit., s. 967.

i wymiarze sprawiedliwości wobec nieletnich określone jest przez Stańdo-Kaweczką jako *balanced approach* czy charakteryzowane jako *adulteration* (udoroślenie wymiaru sprawiedliwości²⁰). *Balanced approach* – zrównoważone podejście charakterystyczne jest dla koncepcji zrównoważonego i naprawczego wymiaru sprawiedliwości (...) która podkreśla potrzebę zrównoważenia trzech grup interesów: zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, zapewnienia osobistej odpowiedzialności nieletnich wobec ofiar i społeczeństwa i udzielenia nieletnim wsparcia w rozwijaniu zdolności i umiejętności zwiększających ich szanse na prowadzenie w przyszłości życia bez popełniania przestępstw²¹. „Udoroślenie wymiaru sprawiedliwości” oznacza zbliżenie postępowania w sprawach nieletnich do modelu postępowania w sprawach dorosłych sprawców przestępstw, co wiąże się z przypisywaniem winy za popełniony czyn oraz z pojmowaniem reakcji sądowej jako reakcji na czyn nieletniego i uwzględnianiu w mniejszym stopniu osobowości nieletniego i jego potrzeb resocjalizacyjnych²². Odchodzi się wówczas od modelu opiekuńczego czy nawet korekcyjnego, opartego na paradygmacie pozytywistycznym w kryminologii, następuje natomiast swoiste przesunięcie w kierunku idei neoklasycznych w prawie karnym.

Duży potencjał dla projektowania nowoczesnego systemu resocjalizacji nieletnich mają uprawiane w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Australii i Wielkiej Brytanii badania oparte na modelu szacowania ryzyka. Wczesna diagnoza potrzeb kryminogennych stanowi w tym modelu podstawę do projektowania modelu oddziaływań korekcyjnych, których głównym zadaniem jest minimalizacja prawdopodobieństwa, że sprawca popełni kolejne przestępstwo w przyszłości²³.

Środowiska prawnicze, tak wymiar sprawiedliwości, jak i naukowcy²⁴ optują za dwutorowością rozwiązań ustawowych opartych na dwóch niezależnych

²⁰ W. Klaus. *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*. Warszawa, Wyd. Akademickie i Profesjonalne 2009, s. 365.

²¹ B. Stańdo-Kawecka. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw...*, op.cit., s. 133.

²² W. Klaus. *Dziecko przed sądem...*, op.cit., s. 365.

²³ A. Barczykowska. *Szacowanie i zarządzanie potrzebami i ryzykiem jako podstawa oddziaływań korekcyjnych w Stanach Zjednoczonych*, artykuł niepublikowany (2010), materiały do dyspozycji autora; B. Stańdo-Kawecka. *Ruch „What Works” i „Nowa Resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej*. W: V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.). *Węzłowe problemy prawa karnego...*, op.cit., s. 891–907.

²⁴ A. Marek. *Uwagi o reformie prawa...*, op.cit., s. 383–391; B. Stańdo-Kawecka. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw...*, op.cit.; A. Gaberle. *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich...*, op.cit., s. 297–311; A. Gaberle. *Kontynuacja i zmiana...*, op.cit., s. 5–18. Prof. A. Gaberle, który sprawował funkcję Przewodniczącego Zespołu do opracowania projektu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, powołanego zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości w 2003 r. opublikował w czasie swojej kadencji w zespole oraz po zakończeniu jego prac kilka wypowiedzi w czasopiśmie naukowych (nie licząc wystąpień medialnych), gdzie przedstawił założenia nowego kodeksu nieletnich. Podobnie bardzo wnikliwych analiz i ocen stanu prac nad prawem nieletnich dokonuje A. Marek. Nie zmienia to faktu, że żaden z projektów nowelizacji czy reformy postępowania w sprawach nieletnich nie został poddany konsultacjom społecznym. Trudno bowiem uznać za takowe kilka spotkań w Ministerstwie Sprawiedliwości, na które zaproszono nielicznych przedstawicieli zakładów poprawczych czy schronisk dla nieletnich, pominięto niestety przedstawicieli

procedurach. Byłoby to stanowczym rozdzieleniem spraw karnych nieletnich od spraw o charakterze opiekuńczym (taki model obowiązuje na przykład w Niemczech²⁵. Obecny projekt (wynik prac aktualnie pracującego przy Ministerstwie Sprawiedliwości Zespołu, którego celem jest reforma ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku) odpowiada modelowi opiekuńczemu, koncentrującemu się na koncepcji „dziecka w zagrożeniu” i opiera się na jednotorowej procedurze sądowej – postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym (Projekt ustawy o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, materiał niepublikowany, do dyspozycji autora niniejszego artykułu).

Proponowanych zmian nie można ocenić jednoznacznie jako rewolucyjnych, raczej jako „małe kroczki w kierunku zmiany” – jako że model postępowania sądowego pozostaje modelem opiekuńczym.

Niniejszy artykuł nie jest komentarzem do projektowanych zmian w systemie resocjalizacji nieletnich, autorka widzi jednak potrzebą podkreślenia znaczenia dwóch instytucji, które znalazły swe miejsce w opisywanym tu projekcie.

W projekcie położono akcent na pozasądowe rozwiązywanie konfliktów nieletniego i jego spraw, określanych dziś jako przejawy demoralizacji. Rozbudowano więc instytucję mediacji, przenosząc regulacje z obowiązującego aktualnie Rozporządzenia z dnia 18 maja 2001 roku w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 56, poz. 591) do projektu zmian w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Tym samym określono możliwości pozostawiania sprawy nieletniego poza sądem, a oddając ją instytucjom i osobom, które koncentrując się na nieletnim i pokrzywdzonym są w stanie, niejako poza proceduralnie, rozwiązać zaistniały konflikt. Zalety pozasądowych rozwiązań spraw nieletnich opisano w literaturze polskiej i zagranicznej wielokrotnie²⁶, a oprócz funkcji kompensacyjnej, sprawiedliwościowej literatura przedmiotu, a także opinie środowisk mediatorów-praktyków akcentują ich wychowawczy, profilaktyczny czy resocjalizacyjny charakter.

Sięgając do klasycznych teorii niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, koncentrujących się na kategorii roli społecznej, a także do współczesnych

innych instytucji realizujących funkcje wychowawczo-resocjalizacyjne, które ze względów administracyjnych podlegają Ministrowi Edukacji czy ministrowi pracy i polityki społecznej. Trudno też uznać za konsultacje społeczne 3 konferencje przedstawicieli zakładów dla nieletnich, instytucji rynku pracy, pomocy społecznej i partnerów społeczno-gospodarczych na temat przygotowania nieletnich do integracji zawodowej i społecznej, które odbyły się w dniach 8, 13 i 15 października w Poznaniu, Krakowie i Warszawie, a w których autorka niniejszego artykułu miała okazję uczestniczyć.

²⁵ J. Kusztal. *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej...*, op.cit.

²⁶ B. Czarnecka-Działuk. *Propozycje nowych uregulowań dotyczących mediacji w sprawach nieletnich*. „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 287–296; F. Dünkel, B. Geng, W. Kirstein. *Soziale Trainingkurse und andere neue ambulante Massnahmen nach dem JGG in Deutschland*. Bonn 1998; J. Kusztal. *Rola i miejsce pedagoga resocjalizacji w systemie pomocy i resocjalizacji młodzieży społecznie niedostosowanej*. W: Z. Bartkowicz, R. Węgliński, A. Lewicka (red.). *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*. Lublin, Wyd. UMCS 2010.

badan nad etiologią społecznego niedostosowania²⁷, jako szczególnie trafne wydaje się zaakcentowanie podstawowej roli społecznej młodego człowieka, jaką jest rola ucznia. Projekt zmiany ustawy wprowadza środek wychowawczy, jakim jest umieszczenie w ośrodkach edukacyjno-wychowawczych lub edukacyjno-terapeutycznych oraz umieszczenie w ośrodku edukacyjno-poprawczym. Obok resocjalizacji, która jest główną funkcją systemu instytucji, położono największy akcent na kształcenie szkolne i zawodowe, jako że edukacja i praca wciąż pozostają największym potencjałem młodego człowieka w jego przyszłości. W zakresie projektowanych zmian w samych ośrodkach wychowawczych, które mogą być stosowane jako reakcja na przejawy demoralizacji nieletnich, warto podkreślić i te, które realizowane są w środowisku otwartym. Instytucje, które przewiduje projekt zmian ustawy, funkcjonują obecnie, istotne jest podkreślenie ich funkcji profilaktycznych i resocjalizacyjnych.

Wydaje się uzasadnione, aby projektując adekwatne ustawowe środki wychowawcze – reakcje na przejawy społecznego niedostosowania – skupić się na tej instytucji w środowisku otwartym, gdzie młody człowiek stale praktycznie przebywa, czyli na szkole.

Wnioski z badań nad efektywnością projektów prewencyjnych (profilaktycznych) skierowanych do dzieci i młodzieży, prowadzonych przez J. Löselą wskazują na trudności w ich trafnym formułowaniu ze względu choćby na kontekst lokalny projektów prewencyjnych, co rzutuje na możliwość generalizacji takich wniosków. Można jednak za Janiną Czapską stwierdzić, że: programy i projekty prewencyjne realizowane w szkołach i środowiskach rodzinnych są zdecydowanie najlepszą strategią zapobiegania przestępczości nieletnich²⁸. Ponadto: najskuteczniejsze są programy krótsze, niekoniecznie długie i systematyczne, ale intensywne, opierające się na pracy z dziećmi i równocześnie z rodzicami, nauczycielami oraz w grupach rówieśniczych (systemowe).

Najpowszechniejszą reakcją na zachowania dewiacyjne młodzieży są przeważnie głosy i postulaty zmian, reform w kierunku zaostrzenia norm prawa karnego odnoszącego się do nieletnich. Media, głosząc populistyczne hasła i generując nieuzasadniony lęk przed przestępczością nieletnich, narkomanią czy innymi zachowaniami dewiacyjnymi młodzieży, powodują często nieracjonalne decyzje lokalnych władz, których celem jest ochrona porządku i zapewnienie publicznego bezpieczeństwa w swojej gminie czy dzielnicy. Głosy środowiska naukowego, analizy statystyczne czy badania naukowe, a nawet wypowiedzi profesjonalistów-praktyków pozostają na papierze lub są znane wąskiemu gronu specjalistów czy pasjonatów.

²⁷ Podkreślić należy badania nad odrzuceniem rówieśniczym realizowane pod kierownictwem B. Urbana w Uniwersytecie Jagiellońskim czy wcześniejsze publikacje cytowanego autora dotyczące zachowań dewiacyjnych w interakcjach rówieśniczych, patrz: B. Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków, Wyd. UJ 2005.

²⁸ Czapska J. *Zapobieganie przemocy w szkole – uwagi polityczno prawne*. W: V. Konarska-Wrzesek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.). *Węzłowe problemy prawa karnego...*, op.cit., s. 966.

Prace nad reformą systemu resocjalizacji nieletnich trwają praktycznie nieprzerwanie od 2003 roku i jak dotąd nie zakończyły się uruchomieniem procedury legislacyjnej w Sejmie RP. Minister Sprawiedliwości korzysta więc z drogi krótszej – posiłkuje się aktami podustawowymi, które muszą pozostać w zgodzie z obowiązującą Ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku. System resocjalizacji nieletnich w Polsce wymaga jednak zmian fundamentalnych. Kwestią najważniejszą pozostaje określenie granic odpowiedzialności karnej zgodnie z wskazaniami współczesnych badań z obszaru psychologii rozwojowej i psychologii społecznego niedostosowania. Pedagogika resocjalizacyjna, w obszarze której realizowane są badania nad ekologicznym modelem profilaktyki społecznej i resocjalizacji, nad etiologią społecznego niedostosowania i przestępczości nieletnich, może dostarczać gotowych rozwiązań instytucjonalnych. Czasochłonne badania eksperymentalne oparte na modelu szacowania ryzyka recydywy są kosztowne, w ostatecznym rozrachunku zmniejszają jednak koszty instytucji izolacyjnych, jako że tworzą wskazania dla instytucjonalnej diagnozy kryminologicznej i dla funkcjonowania mikrosystemów profilaktyczno-resocjalizacyjnych w środowisku otwartym. Dlaczego zatem jest tak źle, skoro jest tak dobrze? (sic!). Wśród wielu odpowiedzi na tak banalne pytanie pojawiają się nie tylko odpowiedzi merytoryczne.

Może my, pedagodzy resocjalizacji czy pedagodzy społeczni (jak autorka niniejszego tekstu), sami mamy problem z tożsamością? Nie umiemy do końca określić swoich zadań w systemie resocjalizacji, nazwać swoich kompetencji, postawić granic. Jesteśmy zbyt mało przekonujący, zbyt cisi, zbyt oddaleni od menadżerów, polityków, „showmanów”. Uprawiamy naukę w zaciszu swojego monitora i klawiatury, a nawet jeśli opublikujemy wyniki swoich badań, to przedstawimy je wąskiemu gronu specjalistów. W zetknięciu z aparatem administracji tylko nieliczni nie tracą rezonu. Jak pisze L. Pytka: (...) *nie należy mylić roli eksperta czy uczonego z rolą urzędnika ministerialnego czy sądowego, dla którego ważniejsze są priorytety biurokratyczne niż teoretyczne czy metodyczne wynikające z badań naukowych*²⁹.

Streszczenie

Celem artykułu była próba odpowiedzi na pytanie o przyczyny niemożności wdrożenia reformy polskiego systemu resocjalizacji nieletnich. Autorka postawiła tezę, że problem nieletniego w polskim systemie resocjalizacji jest wciąż nierozwiązany, choć już w kilka lat po wprowadzeniu w porządek prawny ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku pojawiły się głosy o potrzebie jej doprecyzowania i dookreślenia procedury rozwiązywania problemów związanych z zapobieganiem przestępczości i demoralizacji nieletnich. Autorka analizuje wybrane instytucje prawne systemu, przybliża stan współczesnych badań nad etiologią czy fenomenologią przestępczości nieletnich i konkluduje, że u podstaw

²⁹ Pytka L. *Mała refleksja krytyczna...*, op.cit., s. 28.

nierozwiązywalności problemu nieletnich niedostosowanych społecznie w naszym kraju leżą nie tylko uwarunkowania systemowe czy proceduralne, ale także brak umiejętności aplikowania teorii pedagogicznych do praktyki i polityki.

Abstract

Juvenile – the unsolved problem of the Polish resocialization system

The aim of the article was to take attempt to answer the question about the reasons behind the inability to implement a reform of the Polish juvenile resocialization system. The author formed a thesis that the problem of the juvenile in the Polish resocialization system remains unsolved even though only a few years after the Juvenile Proceedings act from 1982 had been enacted, voices were raised that it should be more precise when it comes to procedures regarding dealing with the prevention of delinquency and demoralization of juveniles. The author analyses particular law authorities of the system, depicts the state of the contemporary research on aetiology and the phenomenology of juvenile delinquency and concludes that at the foundation of the inability to solve the juvenile delinquency problem lie not only the conditionings of the system or the procedures but also the lack of skill to apply pedagogy theory in practise and into policy.

Bibliografia

- Ambrozik W. *Spoleczność lokalna jako płaszczyzna funkcjonowania systemu profilaktyczno-resocjalizacyjnego*. „Resocjalizacja Polska” 2009, nr 1, s. 157–173.
- Barczykowska A. *Szacowanie i zarządzanie potrzebami i ryzykiem jako podstawa oddziaływań korekcyjnych w Stanach Zjednoczonych*, 2010, artykuł niepublikowany, materiały do dyspozycji autora.
- Bojarski T. *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*. „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 269–285.
- Cieślak D. *Nowe regulacje poświęcone zakładom poprawczym i schroniskom dla nieletnich*. „Probacja” 2010, nr 1, s. 125 i nast.
- Czapska J. *Zapobieganie przemocy w szkole – uwagi politycznoprawne*. W: Konarska-Wrzošek V., Lachowski J., Wójcikiewicz J. (red.). *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2010, s. 965–977.
- Czarnecka-Działuk B. *Propozycje nowych uregulowań dotyczących mediacji w sprawach nieletnich*. „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 287–296.
- Dünkel F., Geng B., Kirstein W. *Soziale Trainingskurse und andere neue ambulante Massnahmen nach dem JGG in Deutschland*. Bonn 1998.
- Gaberle A. *Projekt ustawy – Prawo nieletnich: krok wstecz*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 58, s. 5–18.
- Gaberle A. *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe)*. „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 297–311.
- Gaberle A. *Kontynuacja i zmiana. O projekcie kodeksu nieletnich*. „Państwo i Prawo” 2004, nr 4.
- Habzda-Siwiek E. *Aktualne trendy przestępczości nieletnich w Polsce w świetle danych ze statystyk policyjnych*. W: P. Hofmański, S. Waltoś, (red.). *W kręgu prawa nieletnich*. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcył-Wolskiej. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2009.
- Klaus W. *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*. Warszawa, Wyd. Akademickie i Profesjonalne 2009.

- Konarska-Wrżosek V. *Problem potrzeby i celowości zmiany zasad odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi*. „Archiwum kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 349–359.
- Konopczyński M. *Kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. W: *Pedagogika społeczna. Oblicza resocjalizacji*. Warszawa, Wyd. Pedagogium 2009, s. 7–19.
- Kossowska A. *Obraz przestępczości współczesnej młodzieży*. W: K. Krajewski (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle. Polska, Wyd. Wolters-Kluwer 2009, s. 447–454.
- Kusztal J. *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*. Kraków, Wyd. WAM i wyd. Ignatianum 2008.
- Kusztal J. *Rola i miejsce pedagoga resocjalizacji w systemie pomocy i resocjalizacji młodzieży społecznie niedostosowanej*. W: Z. Bartkowicz, R. Węgliński, A. Lewicka (red.). *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*. Lublin, Wyd. UMCS 2010.
- Kusztal J. *Mediacja jako narzędzie w zapobieganiu demoralizacji i przestępczości nieletnich*. W: Przybyliński S. (red.). *Przekraczanie kręgu zagubionego człowieczeństwa na resocjalizacyjnej niwie*. Kraków, Oficyna wyd. Impuls 2008, s. 51–62.
- Marek A. *Uwagi o reformie prawa dotyczącego nieletnich*. „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 383–391.
- Muskała M. *Zakłady poprawcze readaptacyjne – nowa szansa readaptacji?* (kilka uwag na temat Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 2009 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich – Dz. U. z 2009 r. Nr 119 poz. 996), artykuł niepublikowany, 2011, materiały do dyspozycji autora.
- Nynca W. *Refleksja nad kierunkiem rozwoju polskiej myśli resocjalizacyjnej*. „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2009, nr 3–4, s. 42–46.
- Pospiszył I., Konopczyński M. (red.). *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*. Warszawa, Wyd. Pedagogium 2007.
- Przygotowanie nieletnich przebywających w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich do integracji zawodowej i społecznej*. Podsumowanie cyklu trzech konferencji zrealizowanych w Poznaniu (8.10.2009), Krakowie (13.10.2009) i Warszawie (15.10.2009) w ramach projektu „Konferencja przedstawicieli zakładów dla nieletnich, instytucji rynku pracy, pomocy społecznej i partnerów społeczno-gospodarczych nt. przygotowania nieletnich do integracji zawodowej i społecznej”. Warszawa 2009.
- Pytko L. *Mala refleksja krytyczna nad stanem pedagogiki resocjalizacyjnej*. „Pedagogika społeczna” 2009, nr 2.
- Stańdo-Kawecka B. *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2007.
- Stańdo-Kawecka B. *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based Policy*. W: P. Hofmański, S. Waltoś (red.). *W kręgu prawa nieletnich*. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Mariany Korcyl-Wolskiej. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2009.
- Stańdo-Kawecka B. *Założenia modelowe i standardy międzynarodowe dotyczące nieletnich sprawców przestępstw*. „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 417–430.
- Stańdo-Kawecka B. *Ruch „What Works” i „Nowa Resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej*. W: V. Konarska-Wrżosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.). *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa, Wyd. Wolters-Kluwer 2010, s. 891–907.
- Stańdo-Kawecka B. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach nieletnich*. W: K. Krajewski (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle. Warszawa, Wyd. Wolters Kluwer 2007.
- Urban B. *Teoretyczne wyznaczniki profilaktyki zachowań dewiacyjnych młodzieży*, artykuł niepublikowany, 2004, materiały do dyspozycji autora.
- Urban B. *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków, Wyd. UJ 2005.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, Dz. U. z 2001 r. Nr 124 poz. 1359.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 2009 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, Dz. U. z 2009 r. Nr 119 poz. 996.

Rozporządzenie MS w sprawie postępowania medacyjnego w sprawach nieletnich z 2001 r., Dz.U. Nr 56, poz. 591.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. 1982 Nr 35 poz. 228 z późn. zm.